

Prace Filologiczne 2023 (78): 33–47

ISSN 0138-0567; e-ISSN 2720-5037

Copyright © by Kamila Brzeszkiewicz, 2023

Creative Commons: Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-

-Bez utworów zależnych 3.0 PL (CC BY-NC-ND 3.0 PL)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/pl/>

<https://doi.org/10.32798/pf.1191>

KAMILA BRZESZKIEWICZ

Uniwersytet Warszawski, Warszawa

e-mail: k.brzeszkiewicz@student.uw.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-2592-9161>

REALIZACJE STRUKTUR ZDANIOWYCH Z WYBRANYMI CZASOWNIKAMI RUCHU W MOWIE DZIECI WCZESNOSZKOLNYCH

IMPLEMENTATION OF SENTENCE STRUCTURES WITH VERBS OF MOVEMENT IN THE SPEECH OF EARLY SCHOOL CHILDREN

ABSTRACT: The article is devoted to selected issues associated with acquiring syntax competence by children who are beginning early school education. The author analyzes the linguistic material obtained during the conducted study. The utterances extracted for analysis were constituted by verbs of movement, and at some stage of the construction, there were interferences of various backgrounds. The analysis will allow us to formulate conclusions and observations about the most frequent errors in the formation of syntactic constructions and to indicate which elements of language are not sufficiently fixed in the studied age group.

KEYWORDS: syntax, motion verbs, syntactic structure, language development

Wstęp

Artykuł poświęcony jest zagadnieniom związanym z rozwojem mowy dzieci w wieku wczesnoszkolnym. Zaprezentowane w nim zostaną wyniki badań przeprowadzonych na grupie dwadzieściora dzieci w wieku wczesnoszkolnym

(6,5–7,5 roku). Celem artykułu jest omówienie zebranego podczas badania materiału językowego – wypowiedzi konstytuowanych przez czasowniki ruchu. Ze względu na ograniczenia objętościowe artykułu omówione zostaną tylko wybrane zdania, w których na pewnym etapie ich tworzenia wystąpiły zakłócenia o różnym podłożu. W podsumowaniu natomiast przedstawione zostaną obserwacje dotyczące procesu nabywania podsystemu składniowego przez dzieci.

Struktury składniowe w mowie dzieci

Badaniom nad rozwojem struktur zdaniowych w mowie dzieci nie poświęcono do tej pory takiej uwagi w literaturze przedmiotu jak badaniom chociażby leksyki czy fonetyki. Wynikać to może, między innymi, z ubogiego zasobu narzędzi diagnostycznych służących szczegółowemu badaniu sprawności syntaktycznej (por. Kaczorowska-Bray, Milewski, Michalik 2019). Wśród badaczy zajmujących się zagadnieniem rozwoju podsystemu składniowego w mowie dzieci w normie rozwojowej należy wymienić przede wszystkim Halinę Mystkowską (1970) oraz Małgorzatę Żak-Święcicką (1993, 1995, 1997). Warto również zaznaczyć, że badaniem tego podsystemu w mowie dzieci nienormatywnych zajęli się, między innymi, Mirosław Michalik (2011) oraz Katarzyna Kaczorowska-Bray (2017).

Czasowniki ruchu

Do badania realizacji struktur zdaniowych przez dzieci wybrałam czasowniki ruchu. Wybór tej klasy orzeczeń był podyktowany kilkoma kwestiami.

Przede wszystkim, są to czasowniki doskonale znane dzieciom z życia codziennego. Dzieci rozumieją już wiele czasowników określających przemieszczanie się oraz same umieją nimi operować. Dzieciom nie są obce takie leksemy, jak *iść, jechać, płynąć, uciekać*. Posługują się nimi w mowie codziennej, również podczas zabawy. Klasa orzeczeń przemieszczania się jest też niezwykle ciekawą grupą pod względem semantycznym i syntaktycznym. Są to bowiem orzeczenia, które otwierają największą liczbę pozycji składniowych – od czterech do siedmiu, a ponadto nazywają różne typy ruchu. Pozwalają zatem na zbadanie wielu aspektów wypowiedzi podczas analizy jednego materiału językowego.

Do językoznawców zajmujących się polskimi czasownikami ruchu należą przede wszystkim Maciej Grochowski (1973, 1974), Bożenna Bojar (1977, 1979), Barbara Kudra (1993) oraz Paulina Witkowska (2017). Za Maciejem Grochowskim i Bożenną Bojar za czasowniki ruchu uznają takie leksemy, które niosą informację o zmianie pewnej relacji przestrzennej (por. Grochowski 1974, s. 100;

Bojar 1979, s. 21). Ponadto Bożenna Bojar w swojej publikacji poświęconej zagadnieniom czasowników ruchu oraz pojęć związanych z ruchem wyróżnia szereg aspektów, w których można rozpatrywać czynność ruchu. W przeprowadzonym przeze mnie badaniu zajęłam się czasownikami uznawanymi przez autorkę za czasowniki właściwe (jakieś ciało X w jakimś czasie t pokonało drogę/przemieściło się z punktu A do punktu B) (por. Bojar 1979, s. 22–25).

Omawiana grupa orzeczeń jest wewnętrznie zróżnicowana. Jurij Apresjan wyróżnia czasowniki ruchu: (1) jednokierunkowego (tj. *iść, biec, lecieć, jechać, płynąć*), (2) wielokierunkowego (tj. *chodzić, biegać, latać, jeździć, pływać*), (3) wahadłowego (tj. *kołysać się, drgać, trząść się, huścić się, kiwać się*), (4) kauzatywne (tj. *huścić, kiwać, wieść, wieźć*) (Apresjan 2000, s. 80).

Charakterystykę semantyczno-składniową omawianych czasowników zaproponowała Zofia Zaron (2009). Struktury zdaniowe wyznaczone przez orzeczenia przemieszczania się autorka dzieli na trzy grupy, zróżnicowane pod względem liczby i sposobu realizacji otwieranych pozycji składniowych. Wyróżnia orzeczenia ruchu: (1) prostego (otwierające od czterech do pięciu pozycji składniowych), (2) złożonego – otwierające sześć pozycji składniowych, (3) złożonego kauzatywne – otwierające siedem pozycji składniowych (por. Zaron 2009, s. 78–80). Przytoczony podział orzeczeń według Zofii Zaron stanowi podstawę analizy materiału językowego w tym artykule. Tym, co odróżnia tę grupę orzeczeń od innych, jest obecność w ich strukturze trzech LOKALIZATORÓW, a mianowicie: [skąd] – [dokąd] – [którędy]. Zdarza się jednak, że którąś z tych pozycji blokuje obecność przedrostka przy czasowniku, np. *Wbiegł po schodach na górę. *Wbiegł z domu.* (por. Zaron 2009, s. 79).

Opis badania

W badaniu wzięło udział dwadzieścioro dzieci, które w momencie przeprowadzania prób były w wieku 6,5–7,5 roku (uczęszczały do zerówki w przedszkolu lub w szkole). W próbach zastosowane zostały techniki elicytacyjne, umożliwiające zebranie próbek swobodnych wypowiedzi, jednak w określonym kontekście sytuacyjnym. W badaniu wykorzystano autorskie narzędzie, na które składał się materiał obrazkowy powstały na podstawie wybranych czasowników ruchu (przykładowe ilustracje zostały umieszczone w aneksie do artykułu). Podczas doboru materiału językowego kierowałam się między innymi łatwością zilustrowania czasowników, ich wysoką frekwencją w mowie dzieci oraz liczbą otwieranych przez nie pozycji. W związku z tym zdecydowałam się zawrzeć w badaniu czasowniki: *iść, biec, skakać, uciekać, jechać, lecieć, ciągnąć, pchać, nieść, wieźć*.

Badanie zasadnicze składało się z dwóch etapów. Polecenia do obu zadań brzmiały tak samo: *Będę teraz pokazywać różne obrazki. Przyjrzyj się im i powiedz, jak najdokładniej, co tu się dzieje*. Podczas pierwszego etapu prezentowałam 10 rysunków, na których ukazane były pewne zdarzenia. Rysunki powstały na bazie zdań, zawierających dziesięć czasowników ruchu i jak największą liczbę przewidzianych w schematach składniowych pozycji (przykładowe zdanie: *Chłopiec idzie na rękach na linie z okna do domku na drzewie*). Druga próba polegała na nazwaniu czynności pokazanych na dwudziestu dziewięciu zdjęciach, zarówno realistycznych, jak i przedstawiających sytuacje nierealne, nieprawdopodobne. Na nich również zostały przedstawione czynności, nazywane przez wspomniane już czasowniki ruchu.

Celem obu prób było zmotywowanie dzieci do powiedzenia zdań zawierających czasowniki ruchu. Dzieci nie miały jednak narzuconych form czasowników, w związku z tym mogły zrealizować zdania w dowolny sposób. Mogły się również pojawić czasowniki spoza przykładowej listy, a także czasowniki, które nie odnoszą się do ruchu.

Badanie przybrało formę spotkań indywidualnych z dziećmi. Spotkania miały miejsce w salach szkolnych i przedszkolnych. Dzieci chętnie brały udział w badaniu – tylko w kilku przypadkach dzieciom towarzyszyła znajoma osoba (była to wychowawczyni). Cała procedura badania była przeprowadzana podczas jednego spotkania.

Analiza materiału językowego

Wyniki przeprowadzonych prób pozwoliły na stworzenie własnej listy rankingowej czasowników. Analizie zostały poddane te czasowniki, które spełniały następujące warunki: (1) wystąpiły w badaniu minimum dwadzieścia razy, (2) ich realizacja wystąpiła w wypowiedziach dzieci spontanicznie – pod uwagę nie byłybrane realizacje pojawiające się w odpowiedziach na pytania naprowadzające.

Na potrzeby analizy zebranego materiału językowego, wydzieliłam trzy grupy czasowników: (1) czasowniki ruchu prostego: *biec, biegać, iść, chodzić, skakać, uciekać*, (2) czasowniki ruchu złożonego: *jechać, jeździć, lecieć, latać, płynąć, pływać*, (3) czasowniki ruchu złożonego kauzatywne: *ciągnąć, pchać, nieść, nosić, wieźć, wozić*.

Ze zgromadzonego materiału zostały wyekscerpowane zdania zawierające wymienione wyżej czasowniki ruchu, a mianowicie 543 zdania, w których nie było zakłóceń na poziomie formalno-składniowym, oraz 72 zdania, w których wystąpiły pewne odchylenia od modelu językowego lub realizacje, które warto było poddać głębszej analizie. Spośród 72 zdań w 54 były widoczne zakłócenia

różnego rodzaju. Najwięcej, bo aż 32, wypowiedzi zawierało nieprawidłowe realizacje pozycji składniowych, a dokładnie – nieprawidłowe użycia konstrukcji przyimkowych. Błędy w zakresie leksyki, polegające na błędnym doborze leksemu lub jego poszukiwaniu, widoczne były w 14 wypowiedzeniach dzieci. W 5 zdaniach wystąpiły leksemy w nieprawidłowej formie fleksyjnej, a 3 zdania były kontaminacją schematów składniowych. Szczegółowej analizie poddawałam wszystkie odnotowane w badaniu wypowiedzi, jednak, z uwagi na ograniczenia objętościowe artykułu, omawiam tylko te, w których wystąpiły zakłócenia na poziomie relacji semantycznych, semantyczno-fleksyjnych lub fleksyjno-fleksyjnych. Podczas analizy zdań zrealizowanych nieprawidłowo chciałam pokazać, na którym etapie kompletowania struktury zdaniowej występowało najwięcej problemów, oraz omówić najczęstsze z nich.

Wypowiedzi sformułowane przez dzieci podzieliłam na następujące grupy: (1) zdania, w których wystąpiły nieprawidłowe konstrukcje przyimkowe, (2) zdania, w których wystąpiły problemy z leksyką (niewłaściwy dobór czasownika lub innego elementu zdania), (3) zdania, w których widoczna jest kontaminacja schematów składniowych pochodzących z różnych czasowników¹.

Do dokładnej analizy wybrałam tylko grupy zdań z powtarzającymi się błędami. Z uwagi na fakt, że badanie służyło ocenie realizacji konotacji składniowych, analizie poddawałam tylko zdania pojedyncze. Chciałabym jednak zaznaczyć, że podczas badania pojawiały się odpowiedzi niedające się sklasyfikować jako w pełni poprawne zdania, będące raczej wypowiedziami fragmentarycznymi. Do takich realizacji należą między innymi:

- 1) *Samolot, który leci nad chmurami.*
- 2) *Pani, która biegnie na plaży.*
- 3) *Dziewczynka, która wiezie mniejszą dziewczynkę na sankach.*

Ich pojawienie się podczas badania jest uzasadnione i poprawne, jeśli uwzględnimy takie czynniki, jak duża kontekstowość opisu i możliwość posługiwania się komunikacją pozawerbalną, taką jak gesty – dziecko miało przed sobą obrazki, na których mogło wskazywać poszczególne elementy i dopiero po wskazaniu je opisywać.

¹ Kontaminację schematów składniowych rozumiem tu jako użycie w zdaniu z jednym centrum zdaniotwórczym pozycji składniowej pochodzącej ze schematu składniowego innego czasownika. Dlatego też zdecydowałam się odróżnić realizacje z grupy 2 i 3.

Zdania z nieprawidłowymi konstrukcjami przyimkowymi

Pierwszą grupę zdań stanowią te, w których wystąpiły nieprawidłowe realizacje w zakresie użycia konstrukcji przyimkowych w poszczególnych pozycjach składniowych. Pierwszą omawianą pozycją jest OBIEKT, por.:

- 4) *Pani uciekła z pana.*
- 5) *Jakiś pan ucieka paczką od rekina.*

W danych zdaniach uwagę zwracają realizacje z *pana* i *od rekina*. W *Wielkim słowniku języka polskiego PAN* (WSJP) znaleźć można dziesięć różnych definicji czasownika *uciekać* – przy każdej z nich odnotowano pewne różnice w zakresie wymaganych realizacji pozycji składniowych. W kontekście zebranego materiału konieczne jest przytoczenie dwóch z nich:

- uciekać*₁ «oddalać się z miejsca, w którym się nie chce przebywać»
*uciekać*₂ «starać się uniknąć czegoś nieprzyjemnego»

Według *Wielkiego słownika języka polskiego PAN* przyimkami, które mogą wystąpić z rzeczownikiem w pozycji OBIEKTU, są m.in. przyimki *przed* i *od*. Przyjmując takie założenia, formę z *pana* uznałam za błędną. Trudniejsza do interpretacji jest za to realizacja *od rekina*. Użycie konstrukcji przyimkowej *od + D.* jest dopuszczalne w obu przytoczonych znaczeniach czasownika. W WSJP znaleźć można następujący przykład użycia tej konstrukcji: *Ona musiała uciekać od męża pijaka*. Uważam, że jest to informacja, iż wspomniana osoba uciekała z miejsca, w którym przebywał (najprawdopodobniej mieszkał) mąż, który nie traktował jej w należyty sposób. Nie jest to zatem ucieczka przed daną osobą, a przed nieprzyjemnymi przeżyciami, których doświadcza osoba uciekająca, i/lub z miejsca, w którym tych przeżyć doświadcza. W związku z tym pozycja powinna być zrealizowana przez konstrukcję: *przed panem/od pana* oraz *przed rekinem*.

Kolejną pozycją składniową, w obrębie której odnotowałam nieprawidłowe realizacje, była pozycja LOKALIZATORA [którędy]. Niesie ona informację o tym, że AGENS wykonuje ruch po jakiejś określonej drodze. Stąd za prawidłowe uznałam tylko te realizacje, które wyrażają dynamikę ruchu. Są to takie wyrażenia, jak:

- 6) *N.: Pani idzie do domu lasem.*
- 7) *przez + B.: Smok idzie przez most.*
- 8) *nad + N.: Pan skacze nad gwiazdą.*
- 9) *po + Msc.: Pan idzie po linie.*

Uznałam, że konstrukcje *na + Msc.* oraz *w + Msc.* wyrażają MIEJSCE [gdzie], a nie DROGĘ [którędy], a co za tym idzie – traktowałam je jako nieprawidłowe realizacje pozycji LOKALIZATORA [którędy] lub jako pozycje niekonotowane. Jedyną sytuacją, w której uznawałam zasadność użycia formy LOKALIZATORA [gdzie], była realizacja struktury konstytuowanej przez czasowniki ruchu wielokierunkowego – wówczas LOKALIZATOR [gdzie] wskazuje na miejsce wykonywania danej czynności. Taką sytuację prezentują następujące zdania z wyrażeniem przyimkowym *w + Msc.*, por.:

- 10) *Pani chodzi w lesie.*
- 11) *Jakiś pan sobie chodzi w lesie.*
- 12) *Dziewczynka sobie chodzi w lesie.*

oraz z wyrażeniem przyimkowym *na + Msc.*, por.:

- 13) *Pani biega na piasku.*
- 14) *Pan nosi na linie pomnik słońca.*
- 15) *Pan chodzi na sznurku na rękach z domu do domku na drzewie.*
- 16) *Owieczka na polance jeździ na rowerze.*

Nieprawidłowe realizacje występują zaś w poniższych zdaniach:

- 17) *Pani idzie w lesie.*
- 18) *Pani idzie w lasie.*

Jeśli jednak uznać formę *w lesie* za LOKALIZATOR [gdzie] (pozycja niekonotowana), wówczas zdanie będzie zrealizowane poprawnie. Zdaniem, które trudno uznać za w pełni poprawne, jest również:

- 19) *Pan biega w morzu.*

W tym wypadku należy rozpatrzyć dwie kwestie – gdzie był agens i po czym się poruszał. Na żadnym z obrazków nie było przedstawionej postaci biegającej w morzu. Była za to taka, która znajdowała się na powierzchni wody. Pozycja ta z gramatycznego punktu widzenia mogłaby brzmieć *na morzu/po morzu*, jednak biorąc pod uwagę wiedzę o rzeczywistości, nie ma możliwości, aby poruszać się (biec/iść) po powierzchni wody. Zatem dziecko intuicyjnie zastosowało jedyną sensowną formę – *w morzu*.

Trudności sprawiały również realizacje LOKALIZATORA [dokąd], np. w zdaniach:

- 20) *Pan biegnie pod górę.*
- 21) *Jakaś pani pcha do tyłu auto.*

Ostatnią pozycją składniową w tej grupie zdań jest pozycja NARZĘDZIA. Realizacje, w których wystąpiły pewne zakłócenia, to m.in.:

22) *Chodzi z bosymi nogami po plaży.*

23) *Pan skacze z koniem.*

W podanych zdaniach nieprawidłowo zostały użyte wyróżnione elementy. Zarówno bosa nogi, jak i koń nie towarzyszyły agensowi – on używał ich do wykonania czynności, a co za tym idzie – były one narzędziami. Nogi tak naprawdę są pseudonarzędziem, gdyż stanowią nierozłączną część agensa. Pozycję NARZĘDZIA realizujemy, gdy nazywamy element rzeczywistości służący do wykonania czynności. Może być też tak, że nazwiemy pozycję pseudonarzędzia w sytuacji, gdy wskazujemy na jakąś jego cechę. Tak było w pierwszym zdaniu – pojawienie się NARZĘDZIA *nogi* było uwarunkowane faktem wskazania, że były bosa. Tak więc poprawną (modelową) realizacją powinno być *Chodzi bosymi nogami po plaży*. Zaś w mowie potocznej, codziennej, bardziej naturalne byłoby zdanie *Chodzi boso* lub *Chodzi na bosaka*. W drugim zaś zdaniu występuje błąd w doborze konstrukcji przyimkowej. Poprawną realizacją, jak sądzę, byłoby zdanie *Pan skacze na koniu*. Nieco inny błąd zawarty jest w zdaniach:

24) *Mama ciągnie auto sznurkiem.*

25) *Mama ciągnie samochód sznurkiem.*

Pozycja NARZĘDZIA jest tu semantycznie poprawna (sznurek jest „pośrednikiem” pomiędzy agensem i przesuwanyim obiektem), jednak jej realizacja już nie. Czasownik *ciągnąć* ma wiele znaczeń. Podczas analizy materiału językowego, w kontekście prezentowanych dzieciom ilustracji, najodpowiedniejszą z wymienianych w WSJP jest ta: „poruszając się, powodować, że pewien obiekt trzymany lub przyczepiony z tyłu, porusza się w tym samym kierunku”. Schematy i wymagania składniowe dopuszczają następującą realizację NARZĘDZIA: *na + Msc.*, np. *ciągnąć na smyczy, na sznurku*.

W związku z tym poprawną formą będzie *ciągnie auto na sznurku*. Podobna pomyłka wystąpiła w zdaniu:

26) *Mama ciągnie dziecko sankami.*

W tym przypadku właściwą formą będzie *na sankach*. Jednak tematem do rozważań jest nie tylko pozycja NARZĘDZIA, ale również całe zdanie. Stwierdzenie, że mama ciągnie dziecko, jest dużym uproszczeniem – dziecko znajduje się na sankach. Mama zatem nie ciągnie dziecka, a sanki, na których ono siedzi. Zatem, aby zdanie nie wzbudzało wątpliwości pod względem poprawności składniowej, powinno przyjąć formę: *Mama ciągnie sanki, na których siedzi dziecko*. Jest to oczywiście realizacja wzorcowa, która w mowie potocznej raczej się nie pojawia.

Zdania, w których wystąpiły błędy leksykalne

Kolejną grupą zdań są te, w których zauważalne były problemy z leksyką. Wśród wypowiedzi dzieci wyróżnić można te, w których występuje nieprawidłowy dobór czasownika, np.:

27) *Dziecko pcha sanki.*

28) *Jakaś pani pcha do tyłu auto.*

29) *Wiewiórka niesie koszyk z żołądziami do drugiej.*

Sądzę, że powyższe wypowiedzi wynikają z pomyłki w doborze czasowników. W przypadku pierwszych dwóch zdań, zamiast *pchać* powinien pojawić się czasownik *ciągnąć* (na ilustracjach zostały ukazane sytuacje, w których wykonawca czynności znajdował się przed obiektem, który był poddawany działaniu). Oba mają takie same schematy składniowe, jednak różnią się charakterystyką samego ruchu (dokładnie miejscem przyłożenia siły do OBIEKTU, na który działa AGENS). W drugim zaś zdaniu dziecko podczas opisywania zdjęcia użyło czasownika *nieść* zamiast *pchać*. Narzędzie, w którym znajdowały się przewożone obiekty, było usytuowane na pewnej powierzchni. To sprawia, że nie mogło być ono niesione, a jedynie pchane/prowadzone.

Kolejnymi przykładami niewłaściwego doboru czasowników są zdania:

30) *Pani wiezie za sobą auto.*

31) *Wiezie wielbłąda.*

32) *Wiezie wózek.*

Sądzę, że podczas opisywania zdjęć dzieci użyły czasownika *wieźć* zamiast odpowiednio czasowników *ciągnąć*, *jechać* oraz *pchać*. W pierwszym zdaniu dziecko pomyliło prawdopodobnie czasowniki *wieźć* i *ciągnąć*. Różnica pomiędzy tymi dwoma czasownikami polega na innym statusie informacji o lokalizacji zewnętrznej siły sprawczej ruchu lub ciała wymuszającego ruch. W przypadku czasownika *wieźć* nie mamy informacji na temat położenia siły wymuszającej ruch. W przypadku czasownika *ciągnąć* mamy jasną informację, że siła wymuszająca ruch danego obiektu znajduje się przed tym obiektem (tak jak to było pokazane na obrazku). Kolejne zdanie jest poprawne pod względem realizacji schematu składniowego czasownika *wieźć*. Sądzę jednak, że dziecko podczas opisywania zdjęcia pomyliło czasowniki *wieźć* i *jechać*, których schematy składniowe nie są identyczne. Zdanie minimalne stworzone przez centrum zdaniotwórcze to [ktoś] *wiezie* [coś] – wówczas wielbłąd występuje w formie obiektu, co jest błędem, ponieważ na ilustracji pokazany jest jako środek transportu, a więc narzędzie. Ostatnie zdanie również jest poprawne pod względem realizacji schematu

składniowego czasownika. Jednak na żadnej z prezentowanych dzieciom ilustracji nie została przedstawiona sytuacja, w której wózek byłby obiektem wiezionym za pomocą innego narzędzia. We wszystkich sytuacjach to wózek był narzędziem służącym do przemieszczania obiektów.

Następny przykład nieprawidłowego doboru czasownika został odnotowany w zdaniu:

33) *Pan jeździ łodzią.*

Na żadnej z prezentowanych dziecku ilustracji nie było przedstawionej takiej sytuacji. Była to jedyna taka realizacja, dlatego postanowiłam się jej przyjrzeć. Schemat składniowy i zdanie minimalne wyznaczone przez centrum zdaniotwórcze są jak najbardziej poprawne. Nieprawidłowością, którą można dostrzec w tym zdaniu, jest nieadekwatny dobór czasownika do opisu ilustracji. Za pomocą łodzi (która została nazwana prawidłowo) możemy pływać/płynąć, nie zaś jeździć.

Zdania z kontaminacją różnych wzorców konotacyjnych

Ostatnią grupę stanowią zdania, w których strukturze wyodrębnić można elementy dwóch różnych schematów składniowych. Należą do nich m.in.:

34) *Przed myszą gdzieś skacze.*

Można przypuszczać, że nastąpiło tu pomieszanie dwóch znanych dziecku schematów składniowych powstałych na bazie dwóch różnych centrów zdaniotwórczych – *skakać* i *uciekać*. W wymaganiach składniowych czasownika *skakać* nie występuje pozycja OBIEKTU [przed kimś], dlatego też zdanie wydaje się zrealizowane nieprawidłowo. Kolejną kwestią jest forma *gdzieś*. Moim zdaniem, jest to realizacja pozycji LOKALIZATORA [gdzie], która, w tym przypadku, nie jest pozycją konotowaną (jednak jej realizacja nie jest też błędem). Możliwe jednak, że i w tej sytuacji wyrażenie odpowiadające pozycji LOKALIZATORA [gdzie] zostało użyte w funkcji wyrażenia LOKALIZATORA [dokąd], co pokazuje, że w mowie potocznej są one coraz częściej traktowane jako synonimiczne.

35) *Pan płynie w kartonie przed rekinami.*

Jeśli przyjąć, że dziecko zrealizowało schemat składniowy czasownika *płynąć* (zrealizowane zdanie minimalne: [ktoś] *płynie* [w czymś]), wówczas realizacja przed rekinami traktowana byłaby jako niekonotowana. Istnieje jednak druga interpretacja tego zdania. Dziecko mogło połączyć dwa znane sobie schematy składniowe czasowników *płynąć* i *uciekać*, co sprawiło, że w zdaniu minimalnym stworzonym przez orzeczenie *płynie* pojawiła się pozycja OBIEKTU [przed kim], pochodząca ze schematu czasownika *uciekać*.

Spostrzeżenia i wnioski

Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że dzieci w wieku 6,5–7,5 roku nie mają większych problemów z nazywaniem czynności oznaczających ruch. Po analizie zebranego podczas badania materiału językowego nasuwają się jednak pewne spostrzeżenia.

Najczęściej popełnianym błędem było używanie konstrukcji przyimkowych *w + Msc.* oraz *na + Msc.* w funkcji LOKALIZATORA [którędy]. Zarówno dzieci, jak i młodzież oraz dorośli, w mowie potocznej często używają tych konstrukcji właśnie w kontekście informowania o drodze poruszania się, jednak z punktu widzenia składni są to formy informujące o sytuacji statycznej, nie o dynamicznej. Nasuwa się też pytanie, czy nie jest to może przejaw dążenia do zredukowania liczby form w mowie codziennej, skoro rozmówcy rozumieją przekaz, komunikacja jest efektywna, a w prawidłowym zrozumieniu pomagają kontekst wypowiedzi.

Nieprawidłowe realizacje wyrażeń przyimkowych pojawiały się również w pozycji NARZĘDZIA oraz OBIEKTU. Wyrażenia przyimkowe są wyjątkowo trudne do opanowania, jest to więc dowód na to, że kompetencje w tym zakresie u dzieci w tym wieku jeszcze się kształtują. Warto też zaznaczyć, że nawet młodzieży oraz dorosłym użytkownikom języka zdarzają się przejęzyczenia i błędne użycia konstrukcji przyimkowych w wyniku zmęczenia lub chęci szybkiego przekazania komunikatu.

Ciekawym zjawiskiem, wskazującym na wciąż trwający proces kształtowania się podsystemu składniowego i jego powiązanie z przyrostem ilościowym wyrazów w słowniku czynnym dziecka, były zaobserwowane problemy z doбором właściwego czasownika oraz prawidłową realizacją poszczególnych pozycji składniowych. Wówczas dzieci, chcąc jak najlepiej wykonać zadanie, używały słów nie zawsze odpowiednich pod względem relacji semantycznych z czasownikiem. Ponadto w wyniku tych poszukiwań pojawił się problem, który przypomina kontaminację całych struktur zdaniowych. Jest to ciekawe zjawisko, któremu warto by było poświęcić więcej uwagi oraz badań, zarówno w grupie dzieci, jak i w grupie dorosłych użytkowników języka.

Warto również zaznaczyć, że możliwą przyczyną odbiegających od modelu językowego wypowiedzi jest nie tylko wciąż kształtująca się kompetencja językowa dzieci oraz trwające odkrywanie elementów systemu językowego, ale również uwarunkowania pozajęzykowe, takie jak chwilowe obniżenie koncentracji, zmęczenie, znużenie, umotywowanie wypowiedzi skojarzeniami i powiązaniem z własnymi doświadczeniami.

W opisanych w artykule odstępstwach od normy odzwierciedla się etap rozwoju spostrzeżeń dziecka wczesnoszkolnego i sposób ich werbalizowania.

Przeprowadzona analiza semantyczno-składniowa konstrukcji z czasownikami ruchu potwierdza zatem wcześniejsze ustalenia badaczy, dotyczące trudności dzieci z opanowaniem schematów składniowych czasowników, doбором przyimków, łączliwością syntaktyczną czasowników, a także z nazywaniem relacji przestrzennych.

Bibliografia

- Apresjan, J. (1980, wyd. II 2000). *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Bojar, B. (1977). Polskie czasowniki ruchu, *Polonica* (3), 97–39.
- Bojar, B. (1979). *Opis semantyczny czasowników ruchu oraz pojęć związanych z ruchem*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Grochowski, M. (1973). Eksplicacje znaczeń czasowników ruchu. W: M.R. Mayenowa (red.), *Semiotyka i struktura tekstu. Studia poświęcone VII Międzynarodowemu Kongresowi Słowistów: Warszawa 1973* (189–200). Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Grochowski, M. (1974). Klasyfikacja semantyczna jednomiejscowych czasowników ruchu współczesnego języka polskiego, *Prace Filologiczne*, 24, 99–116.
- Kaczorowska-Bray, K., Milewski, S., Michalik, M. (2019). Rozwój umiejętności składniowych u dzieci w wieku od 4 do 10 lat, *Logopedia* 48/2.
- Kudra, B. (1993). *Wpływ przedrostków na łączliwość składniową czasowników ruchu*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Święcicka, M. (1995). Struktura składniowa wypowiedzi dzieci sześć-, siedmioletnich w ujęciu ilościowym, *Studia Filologiczne, Zeszyt 38, Filologia Polska* (16). Bydgoszcz.
- Święcicka, M. (1997). Umiejętności zdaniotwórcze dzieci w wieku przedszkolnym. *Sprawności językowe: praca zbiorowa*. Kraków.
- Witkowska, P. (2017). *Czasowniki zmiany pozycji ciała. Analiza formalna w ujęciu korpusowym i statystycznym*. Wrocław: Quaestio.
- WSJP – *Wielki słownik języka polskiego PAN*, red. P. Źmigrodzki, Kraków 2007 – (<http://www.wsjp.pl>).
- Żak-Święcicka, M. (1993). *Charakterystyka składniowa wypowiedzi dzieci w wieku przedszkolnym*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP.
- Zaron, Z. (2009). *Wybrane problemy składni funkcjonalnej*. Warszawa: BEL Studio, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

STRESZCZENIE

Artykuł poświęcony jest wybranym zagadnieniom związanym z nabywaniem kompetencji składniowej przez dzieci rozpoczynające edukację wczesnoszkolną. W niniejszym opracowaniu autorka dokonuje analizy materiału językowego uzyskanego w trakcie przeprowadzonych przez nią badań. Wyekscerpowane do analizy wypowiedzi były konstytuowane przez czasowniki ruchu, a na pewnym etapie konstrukcji pojawiały się zakłócenia o różnym podłożu. Przeprowadzona analiza pozwoli na sformułowanie wniosków i spostrzeżeń dotyczących najczęstszych błędów w tworzeniu konstrukcji składniowych oraz wskazanie, które elementy języka nie są wystarczająco utrwalone w badanej grupie wiekowej.

SŁOWA KLUCZOWE: składnia, czasowniki ruchu, struktury zdaniowe, rozwój mowy

KAMILA BRZESZKIEWICZ

Wydział Polonistyki

Uniwersytet Warszawski

ul. Krakowskie Przedmieście 26/28

00-927 Warszawa

Aneks

Przykładowy materiał obrazkowy wykorzystany podczas badania.
(Wykonanie: Barbara Ritter)

